

परिशिष्ट

१. संस्थागत प्रकाशकहरूको सूची

१. अद्वैत आश्रम, मायावती, पिथौरागढ, भारत
२. अभिव्यञ्जना साहित्य प्रतिष्ठान, चितवन
३. अरनिको बालसाहित्य प्रकाशन, काठमाडौं
४. अरबिस (बाल आँखा उपचार कार्यक्रम, श्री रण-अम्बिका शाह आँखा अस्पताल, सिद्धार्थनगर
५. अक्षर सदन
६. आगम प्रकाशन, काठमाडौं
७. आर्टोग्राफ क्रियसन, काठमाडौं
८. आत्मनिर्भर विकास मञ्च, काठमाडौं
९. आदर्श सङ्गम, स्याङ्जा
१०. आँधीखोला साहित्य सदन, स्याङ्जा
११. इण्डिया प्रेस (पब्लिकेसन) प्रा. लि., इलाहाबाद, भारत
१२. उज्यालो प्रकाशन, काठमाडौं
१३. उदय बुक्स प्रा. लि., काठमाडौं
१४. एकता प्रकाशन, काठमाडौं
१५. एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा. लि., काठमाडौं
१६. एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन, खहरे नियन्त्रण तथा भूउपयोगिता विकास आयोजना
१७. एजुकेट द चिल्ड्रेन
१८. एडुकेसनल इन्टरप्राइजेज, काठमाडौं/एजुकेशनल एन्टरप्राइजेज प्रा. लि.
१९. एडुकेसनल पब्लिसिड हाउस, काठमाडौं
२०. एनसिसि भोलेन्टियर किड क्लब, जापान
२१. एसिया पब्लिकेसन, काठमाडौं
२२. एसिया पिक्चर बुक एसोसिएसन, ह्योगो, जापान
२३. कला पब्लिकेसन, काठमाडौं
२४. कानुन अन्वेषण तथा स्रोत विकास केन्द्र (सेलार्ड), काठमाडौं
२५. कस रोड्स नेपाल

५७० • नेपाली बालवाङ्मय परिचयकोश

२६. गुञ्जन
२७. गुनिलो प्रकाशन
२८. गोरखा ग्रन्थ प्रचारक मण्डली, बनारस, भारत
२९. ग्रामीण विकासका निमित्त शिक्षा परियोजना, सिलगढी, डोटी
३०. चाइल्ड नेपाल, काठमाडौं
३१. चितवन वाङ्मय प्रतिष्ठान, चितवन
३२. चिन्तन प्रकाशन
३३. चिल्ड्रेन नेपाल, पोखरा
३४. चित्रलेखा प्रकाशन, स्याङ्जा
३५. जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लि., सानो ठिमी
३६. जनता पुस्तकालय, स्याङ्जा
३७. जनशिक्षा विभाग, भेरी-कर्णाली स्वायत्त गणतन्त्र सरकार
३८. जनस्वास्थ्य तथा सामुदायिक विकास सेवा इन्स्टिच्युट, काठमाडौं
३९. जम्को प्रकाशन प्रालि, काठमाडौं
४०. जीवनज्योति प्रकाशन, दार्जीलिङ, भारत
४१. जुही प्रकाशन, चन्द्रगढी
४२. भूपा प्रकाशन, भद्रपुर
४३. ट्रान्स रिप्रिन्ट, काठमाडौं
४४. डिकुरा प्रकाशन
४५. डिनहिरा प्रकाशन, नेपाल
४६. तरेली साहित्यिक प्रतिष्ठान, काठमाडौं
४७. तलेजु प्रकाशन, काठमाडौं
४८. थाँक्रो प्रकाशन, काठमाडौं
४९. दायित्व वाङ्मय प्रकाशन, नेपाल
५०. दि म्याकमिलन कम्पनी अफ इण्डिया लिमिटेड, कलकत्ता, भारत/म्याकमिलन एन्ड कम्पनी लिमिटेड, कलकत्ता, भारत/मैकमिलन एन्ड कं.लि.
५१. धनज्योति प्रकाशन, गुवाहाटी, असम, भारत
५२. नयाँ नेपाल प्रकाशन, काठमाडौं
५३. नवयुग नेपाली पुस्तक मन्दिर, दार्जीलिङ, भारत
५४. नवीन प्रकाशन, डिगबोई, आसाम, भारत
५५. नागरिक शिक्षा प्रवर्द्धन समाज
५६. नागार्जुन साहित्य प्रतिष्ठान, काठमाडौं
५७. निष्पन नेपाल गुडविल एसोसिएसन, जापान
५८. निर्माण प्रकाशन, नाम्ची, दक्षिण सिक्किम, भारत
५९. निरन्तर प्रकाशन, काठमाडौं
६०. नेपाल एकेडेमी

६१. नेपाल क्रिश्चियन लिटरेचर सोसाइटी, दार्जीलिङ
६२. नेपाल-चीन मैत्री सङ्घ, काठमाडौं
६३. नेपाल जन प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
६४. नेपाल निष्पन्न रिसर्च सेन्टर, काठमाडौं
६५. नेपाल बालमजदुर सरोकार केन्द्र (सिबिन), काठमाडौं
६६. नेपाल बाल सङ्गठन, केन्द्रीय कार्यसमिति, काठमाडौं/ नेपाल बाल सङ्गठन, बालमन्दिर, नक्साल
६७. नेपाल बाल सङ्गठन, जिल्ला कार्यसमिति, काठमाडौं
६८. नेपाल बाल सङ्गठन, मोरङ जिल्ला कार्यसमिति, विराटनगर
६९. नेपाल बालसाहित्य समाज, काठमाडौं
७०. नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, काठमाडौं
७१. नेपाल राजकीय विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
७२. नेपाली अकादमी, दार्जीलिङ
७३. नेपाली बजारो र भर्दा लेरनेजो
७४. नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति
७५. नेपाली साहित्य अध्ययन समिति, कालिम्पोङ, भारत
७६. नेपाली साहित्य प्रकाशन केन्द्र, काठमाडौं
७७. नेपाली साहित्य सङ्घ, दार्जीलिङ, भारत
७८. नेपाली साहित्य सम्मेलन, दार्जीलिङ, भारत
७९. नेसनल बुक ट्रस्ट, इन्डिया
८०. परिवेश प्रकाशन प्रालि, काठमाडौं
८१. परोपकार आदर्श हाइस्कूल, काठमाडौं
८२. पशुपति पुस्तक भवन, काठमाडौं
८३. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुर
८४. पारसमणि प्रकाशन, दार्जीलिङ
८५. पी.एम. प्रधान एन्ड सन्स, कालिम्पोङ, भारत
८६. पुष्पलता प्रोडक्सन प्रालि, काठमाडौं
८७. पुस्तक संसार, विराटनगर
८८. पूर्ण बुक स्टल, काठमाडौं
८९. पूर्वाञ्चल पुस्तक भण्डार, विराटनगर
९०. पोखरा सार्वजनिक पुस्तकालय, पोखरा
९१. पौलस्त्य साहित्य समाज, म्याग्दी
९२. प्रगति प्रकाशन, मास्को, रूस
९३. प्रगतिशील पुस्तक भण्डार
९४. प्रणवानन्द आश्रम, काठमाडौं
९५. प्रतिभा पुरस्कार प्रतिष्ठान, विराटनगर

५७२ • नेपाली बालवाङ्मय परिचयकोश

९६. प्रतिभारश्मि प्रकाशन, शोणितपुर, काठमाडौँ
९७. प्रज्ञापन प्रकाशन, नेपाल
९८. प्राथमिक पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक विकास एकाइ, आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना
९९. प्राथमिक शिक्षा परियोजना, प्राथमिक सामग्री एकाइ, भक्तपुर
१००. प्राथमिक सामग्री एकाइ, भक्तपुर
१०१. प्रेसिडेन्सी लाइब्रेरी, कलकत्ता, भारत
१०२. फुकुइनकान शोतेन, टोकियो
१०३. फोहरमैला प्रबन्ध तथा स्रोत परिचालन केन्द्र, काठमाडौँ
१०४. बगर फाउन्डेसन नेपाल
१०५. बाल अध्ययन तथा विकास केन्द्र
१०६. बालकोसेली/बालकोसेली प्रकाशन, काठमाडौँ
१०७. बालक्लब, हिमालय माध्यमिक विद्यालय, चम्पानगर, चितवन
१०८. बालपत्रकारिता तथा बालसाहित्य पुरस्कार समिति, नेपाल
१०९. बालपुस्तक नेपाल
११०. बालमन्दिर, विराटनगर
१११. बाल विकास समाज, काठमाडौँ
११२. बालसखा दल नेपाल, काठमाडौँ
११३. बालसखा प्रकाशन
११४. बालसरोकार सञ्चार मञ्च, दाङ
११५. बालसाहित्य प्रकाशन, काठमाडौँ
११६. बालसाहित्य मन्दिर, दार्जीलिङ
११७. बालसाहित्य सदन
११८. बालसंसार/बालसाहित्य प्रवर्द्धन केन्द्र, ललितपुर
११९. बुक प्यालेस
१२०. बुक फेथ इण्डिया, दिल्ली
१२१. भाग्यलक्ष्मी प्रकाशन, कालिम्पोङ,
१२२. भामा पुस्तक भण्डार, काठमाडौँ
१२३. भारतीय भाषा संस्थान, मैसूर, भारत
१२४. भोडभानिडा ग्रुप, वैङ्कक, थाइल्यान्ड
१२५. महाकवि देवकोटा स्मारक समिति, नेपाल सांस्कृतिक सङ्घ, काठमाडौँ
१२६. महानन्द वाङ्मय मन्दिर, विराटनगर
१२७. मक्षदा प्रकाशन
१२८. मिडियो सर्भिसेज इन्टरनेसनल, काठमाडौँ
१२९. मूल्याङ्कन प्रकाशन गृह प्रालि, काठमाडौँ

१३०. मैत्री सङ्घ, पोखरा
१३१. युनेस्को संस्थाहरूको महासङ्घ, जापान
१३२. रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं
१३३. राजेन्द्र पुस्तक पसल, काठमाडौं
१३४. रातो बङ्गाला स्कूल, ललितपुर/रातो बङ्गाला किताब
१३५. रादुगा प्रकाशन, मास्को, रूस
१३६. रामकृष्ण वेदान्त आश्रम, दार्जीलिङ, भारत
१३७. राष्ट्रबन्धना, राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति प्रतिबद्ध प्रकाशन
१३८. राष्ट्रिय योजना आयोग
१३९. रूम टु रिड, काठमाडौं
१४०. रोडम्याप नेपाल प्रकाशन प्रालि, काठमाडौं
१४१. ललिता स्मृति प्रकाशन, सिंहमारी, कालिम्पोङ
१४२. लुना प्रकाशन, काठमाडौं
१४३. लोकसाहित्य परिषद्, ललितपुर
१४४. लोटस रिसर्च सेन्टर, ललितपुर
१४५. वन विभाग, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय
१४६. वनिता प्रकाशन
१४७. वाणी प्रकाशन, विराटनगर
१४८. वातावरण संरक्षण शिविर (एक्का), काठमाडौं
१४९. विकास मञ्च नेपाल
१५०. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, काठमाडौं
१५१. विविध पुस्तक भण्डार
१५२. विविध वाङ्मय प्रकाशन, नेपाल
१५३. विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रालि
१५४. विश्वबन्धु प्रकाशन, पाल्पा
१५५. विश्व मैत्री विकास सङ्गठन
१५६. विश्व बन्धुजन्तु कोष नेपाल कार्यक्रम, काठमाडौं
१५७. विश्वसाहित्य प्रकाशन
१५८. विश्व संरक्षण सङ्घ
१५९. शब्दघर प्रकाशन प्रालि, काठमाडौं
१६०. शब्दलता भञ्ज्याङ, काठमाडौं
१६१. शब्दार्थ प्रकाशन
१६२. शारदा पुस्तक भण्डार, काठमाडौं
१६३. शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय, प्रौढ शिक्षा शाखा
१६४. श्याम प्रकाशन, दार्जीलिङ, भारत
१६५. सगरमाथा प्रकाशन

१६६. सत्याल प्रकाशन, काठमाडौं
१६७. सनवर्ड पब्लिसिङ हाउस/सनवर्ड पब्लिसर्स, काठमाडौं
१६८. समूह
१६९. सम्पर्क प्रकाशन समूह
१७०. सहयोगी प्रकाशन, काठमाडौं
१७१. सहस्राब्दी प्रकाशन प्रालि, काठमाडौं
१७२. साभा पुस्तक प्रकाशन, दार्जीलिङ, भारत
१७३. साभा प्रकाशन, ललितपुर
१७४. साहित्य अकादमी, नयाँदिल्ली, भारत
१७५. साहित्य कुटीर प्रकाशन, दार्जीलिङ, भारत
१७६. साहित्यिक क्लब, दीपेन्द्र प्रहरी उच्चमाध्यमिक विद्यालय, काभ्रे
१७७. सिर्जनशील प्रकाशन, काठमाडौं
१७८. सिरिकित्त विहार, काठमाडौं
१७९. सुनकोसी साहित्य प्रतिष्ठान, काठमाडौं
१८०. सूचना विभाग, श्री ५ को सरकार
१८१. सेतोगुराँस राष्ट्रिय बाल विकास सेवा
१८२. सेनेनहिल इङ्लिस स्कुल, काठमाडौं
१८३. सेन्टर फर चाइल्ड स्टडिज एन्ड डेभलपमेन्ट, काठमाडौं
१८४. सेभ द चिल्ड्रेन, युएसए
१८५. सौजन्य प्रकाशन, काठमाडौं
१८६. स्वर्णिम स्कुल/स्वर्णिम इङ्लिस स्कुल, काठमाडौं
१८७. स्वास्थ्य शिक्षण सामग्री केन्द्र, काठमाडौं
१८८. शब्दघर प्रकाशन, काठमाडौं
१८९. श्याम ब्रदर्स, दार्जीलिङ/श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, दार्जीलिङ
१९०. हजुरको प्रकाशन, काठमाडौं
१९१. हरेलो प्रकाशन, वालिङ, स्याङ्जा
१९२. हातेमालो सञ्चार, काठमाडौं
१९३. हाम्रो प्रकाशन
१९४. हास्यव्यङ्ग्य समाज नेपाल
१९५. हिमशिखर फाउन्डेसन
१९६. हिमाल प्रकाशन गुठी, रूसी महासङ्घ
१९७. हिमालय बुक स्टल, काठमाडौं
१९८. हिमालय विद्या मन्दिर, काठमाडौं
१९९. क्षितिज इङ्लिस बोर्डिङ स्कुल, काठमाडौं
२००. ज्ञान निकेतन माध्यमिक विद्यालय, काठमाडौं

२. प्रकाशनको स्थिति

लेखनका अतिरिक्त प्रकाशनका दृष्टिले पनि नेपाली बालसाहित्यका बारे केही चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ। हुन त लेखनबारेको चर्चासँगै प्रकाशनसम्बन्धी केही गतिविधिका बारे माथि पनि चर्चा भएका छन्। तर त्यसबाहेक प्रकाशनकै विषयमा केन्द्रित रहेर पनि केही भन्नुपर्ने देखिएको छ। प्रारम्भताका बालवाङ्मय प्रकाशनमा व्यक्तिकहरूको सक्रियता देखिए पनि समयक्रमसँगै प्रकाशकहरू, गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू, सरकारी निकायहरूले यस क्षेत्रमा आफूलाई अघि बढाएको देखिन्छ। नेपालमा जयपृथ्वीबहादुर सिंह र भारत, दार्जीलिङमा पादरी गङ्गाप्रसाद प्रधानले बालवाङ्मयको प्रकाशनमा सुरुमा अद्वितीय योगदान गरेका छन्। सन् १९९३ मा गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिको स्थापना नेपाली बालवाङ्मयको प्रकाशनका लागि वरदान साबित भयो। समितिले त्यसपछिको दुई दशकको अवधिमा ३२ वटा पाठ्यपुस्तक प्रकाशन गरेको पाइन्छ। उता दार्जीलिङतिर नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तक तयार गर्ने काममा पारसमणि प्रधान अत्यन्त सक्रिय भए भने उनका त्यस्ता पुस्तक कलकत्तास्थित मैकमिलन कम्पनीबाट प्रकाशित भए। यसताका नेपालमा भक्तबहादुर बुकसेलरका नामबाट पनि केही बालपाठ्यसामग्री प्रकाशित भएका पाइन्छन्। गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिको नाम परिवर्तन भई नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति हुँदै साभा प्रकाशन हुँदासम्मको स्थितिमा यस संस्थाले बालसाहित्यको विकास, विस्तार र प्रवर्द्धनमा उल्लेखनीय योगदान दिएको छ। सुरुमा बालपाठ्यसामग्री तयार गर्नमा केन्द्रित यस प्रकाशन संस्थाले अन्तर्राष्ट्रिय पुस्तक वर्ष-१९७२ इ.को अवसर पारेर पाठ्येतर बालपुस्तकहरूको योजनाबद्ध प्रकाशनमा पनि हात बढायो र यो क्रम अहिलेसम्म निरन्तर चलिरहेको छ। अहिले पनि साभा प्रकाशनले प्रत्येक वर्ष छ/सात वटा बालकृतिहरू नियमित रूपमा प्रकाशन गर्दैआएको छ। यस संस्थाको पछिल्लो सूचीपत्रअनुसार (साभा प्रकाशन २०६४ : ४०-४३) सो प्रकाशनबाट प्रकाशित बालसाहित्यका पुस्तकहरूको सङ्ख्या ९९ रहेको छ। तर यो सूचीमा भएकाबाहेक पनि अन्य पुस्तकहरू साभा प्रकाशनले छापेको देखिन्छ। पहिले प्रकाशित भएका कृतिहरू पुनःमुद्रण नभएका अवस्थामा सूचीमा समावेश नगरिने हुनाले सूचीमा भएका कृतिको सङ्ख्या ९९ मा सीमित भएको हो।

माथि उल्लिखित प्रकाशकहरूबाहेक बालपुस्तक नेपाल, एजुकेसनल इन्टरप्राइज, सहयोगी प्रकाशन र नेपाल बाल सङ्गठनजस्ता प्रकाशक र सङ्घसंस्थाहरूले पनि केही बालपुस्तकको

प्रकाशन गरेको देखिन्छ। तर यी प्रकाशनहरूले योजनाबद्ध रूपमा नभई कहिलेकाहिँ आफूसम्म आइपुगेका पुस्तकहरू मात्र प्रकाशन गरेको कृतिहरूको सीमित सङ्ख्याले स्पष्ट पार्छ। बालसाहित्यकै विकास गर्नु भन्ने अठोटका साथ लागिपरेको अर्को महत्त्वपूर्ण प्रकाशन संस्था भने रत्न पुस्तक भण्डार हो। वि.सं. २००४ मा आफ्नो कार्य प्रारम्भ गरेको यस प्रकाशनसंस्थाले सुरुमा बालपाठचसामग्रीका रूपमा विभिन्न विषयका पुस्तकहरू प्रकाशित गरे पनि पछि २०३५ सालतिर भने बालसाहित्य प्रकाशनका नाममा योजनाबद्ध ढङ्गले पाठ्येत्तर बालपुस्तकहरूको प्रकाशनतिर आफूलाई सक्रिय रूपमा संलग्न गराएको देखिन्छ। अहिले बालसाहित्य प्रकाशन भनेर आफ्ना प्रकाशनमा लेखन छाडे पनि यो प्रकाशन संस्था बालपुस्तकहरूको प्रकाशनतिर भने अझै अत्यन्त सक्रियताका साथ अग्रसर रहेको छ। यस संस्थाबाट प्रकाशित यस्ता पुस्तकहरूको सङ्ख्या अहिले १२५ नाघिसकेको यस प्रकाशनसंस्थाको सबैभन्दा पछिल्लो **पुस्तक-सूचीपत्र** (रत्न पुस्तक भण्डार २०६४) ले बताउँछ। त्यति मात्र नभई रत्न पुस्तक भण्डार बालपुस्तकको प्रकाशनमा पछिल्लो चरणमा अत्यन्त गम्भीर भएको त्यहाँबाट प्रकाशित पुस्तक सम्पादन गर्न थालिएबाट पनि स्पष्ट हुन्छ। त्यसैले पछिल्लो चरणमा प्रकाशित बालपुस्तक विषयवस्तु, चित्र, मुद्रण र सज्जाका दृष्टिले विगतका तुलनामा निकै स्तरीय देखिन्छन्।

बालपुस्तक प्रकाशनतिर तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानले पनि धेरथोर योगदान गरेको छ। नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित पुस्तकहरूको सूचीपत्र (नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान २०१६-२०६१) को आवरण तैस्रो पृष्ठमा सूचीकृत पुस्तकहरूको विधागत वर्गीकरण प्रस्तुत गरिए पनि त्यसमा बालसाहित्यलाई छुट्टै शीर्षकमा देखाइएको छैन। त्यसबाट प्रतिष्ठान बालसाहित्यको विकासमा गम्भीर नभएको सङ्केत गर्छ भन्दा अत्युक्ति हुँदैन। तथापि यसले डा.तीर्थबहादुर श्रेष्ठ र विमललाल श्रेष्ठको बालविज्ञान, सिद्धिचरण श्रेष्ठको *तिरमिर तारा*, माधवलाल कर्माचार्यको *टचाउँ टचाउँ जूठो खाऊँ*, दैवज्ञराज न्यौपानेको हुने *विरुवाको चिल्लोपात*, मधुकरी कर्माचार्यको *इन्द्रेनी*, कल्पना प्रधानको *मेरो सानो खरायो* र बूँद रानाको *पुष्टकारी* गरी नेपाली भाषामा सात बालपुस्तक प्रकाशित गरेको छ। वास्तवमा तुलनात्मक रूपमा यो सङ्ख्या अत्यन्त कम हो।

बालपुस्तकहरूको प्रकाशनमा जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लि.को पनि भूमिका स्मरणीय छ। सन् १९७९ लाई अन्तर्राष्ट्रिय बाल वर्ष घोषणा गरिए पछि यस केन्द्रले पनि केही बालपुस्तकहरू प्रकाशित गर्‍यो। त्यस्ता बालपुस्तकहरूमा अधिकांश साना चित्रकथाहरू रहेका छन्। तर केन्द्रले यस कार्यलाई जुन रूपमा अधि बढाउनु पर्‍थ्यो त्यसतिर भने ध्यान दिएन। बरू पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले प्रत्येक वर्ष सन्दर्भसामग्रीका रूपमा केही न केही बालपुस्तक प्रकाशित गरिरहेको छ। सुरुमा प्राथमिक सामग्री एकाईअन्तर्गत यस्ता पुस्तकहरू प्रकाशित भएका थिए भने पछिल्लो चरणमा केन्द्रले यस्ता पुस्तकहरू प्रकाशित गरेको देखिन्छ। प्राथमिक सामग्री एकाईले २०४२ देखि २०४७ सालको अवधिमा प्रकाशित गरेका बालपुस्तकहरूको सङ्ख्या ४३ वटा छ। यस्तै पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट प्रकाशित भएका

पुस्तकको सङ्ख्या २०६३ सालसम्म ५८ वटा भए पनि अङ्ग्रेजीमा प्रकाशित ३ र बालबालिकाले लेखेका एकलाई घटाउँदा यो सङ्ख्या ५४ हुन आउँछ ।

निजी क्षेत्रबाट बालसाहित्यको विकासमा निरन्तर लागिरहेको अर्को महत्त्वपूर्ण संस्था बालकोसेली प्रकाशन हो । बालसाहित्यलेखक शान्तदास मानन्धरको एकल प्रयासमा यस प्रकाशनले हालसम्म ४० भन्दा बढी बालपुस्तक प्रकाशित गरिसकेको छ । यस्तै यस समयमा अर्नको बालसाहित्य प्रकाशन, ग्रामीण विकासका निमित्त शिक्षा परियोजना, समूह प्रकाशन, आदिले पनि केही पुस्तक प्रकाशित गरेको देखिन्छ । एकता प्रकाशनले यो नाम र एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्सका नाममा बालपुस्तकहरू प्रकाशन गर्ने कामलाई निरन्तरता दिए पनि यसको गति भने अत्यन्त ढिलो रहेको छ । यस प्रकाशनसंस्थाले २५ वर्षको अवधिमा करिब दुई दर्जन बालपुस्तक प्रकाशित गरेको अनुमान छ । यस प्रकाशनसंस्थाको सूचीपत्रमा थुप्रै बालपुस्तकको नाम उल्लिखित भए पनि ती सबै छापिएका भने छैनन् । यस प्रकाशन संस्थाबाट निस्क्रेका बालपुस्तकहरू निस्कनुअघि सम्पादनको प्रक्रिया पुऱ्याएर मात्र प्रकाशनमा जाने गरेका छन् । त्यसैले यस प्रकाशन संस्थाबाट पछिल्लो चरणमा निस्क्रेका पुस्तकहरू विषय, प्रस्तुति र मुद्रण-सज्जा आदिका दृष्टिबाट स्तरीय छन् । यसले प्रकाशित गरेको कृष्णप्रसाद पराजुलीका *जूनतारा* बालकाव्य मुद्रण र साजसज्जाका दृष्टिले सम्भवतः अहिलेसम्म प्रकाशित बालकृतिहरूमध्येकै सर्वोत्कृष्ट हो ।

नेपाली बालपुस्तकहरूको प्रकाशनमा अहिले विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको पनि संलग्नता देखिएको छ । सेतो गुराँस बालविकास संस्था त्यस्तै संस्थाहरूमध्येको एक महत्त्वपूर्ण संस्था हो । यस संस्थाले पनि बालबालिकालाई उमेरअनुसारको विषयवस्तु र भाषाका साथ विभिन्न चित्रकथालगायतका बालकृतिहरू तयार गरी प्रकाशित गरेको छ । बालसाहित्यकार, चित्रकार र अन्य बालबालिकासँग सम्बद्ध व्यक्तिहरूको संस्था नेपाल बालसाहित्य समाजले पनि केही बालकृतिहरूको प्रकाशन गरेको छ । यस्ता कृतिहरूको सङ्ख्या २० रहेको छ । यस संस्थाले प्रकाशित गरेका पुस्तकहरूमध्ये युनिसेफको सहयोगमा प्रकाशित *नेपाली बाल विश्वकोश* अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ ।

विराटनगरको वाणी प्रकाशनले आफ्नो प्रकाशन यात्रा नै बालपुस्तकबाट थाले पनि पछि यसलाई निरन्तरता दिन सकेन । तैपनि यस संस्थाले अहिलेसम्म करिब १० वटा बालपुस्तक प्रकाशित गरिसकेको छ । वि.सं. २०५५ देखि प्रकाशनयात्रा थालेको सिर्जनशील प्रकाशन पछि आएर विवेक सिर्जनशील प्रकाशनका नाममा रूपान्तरण भए पनि यसले बालसाहित्यका कृतिहरूलाई उचितकै महत्त्व दिँदैआएको छ । सङ्ख्याका दृष्टिकोणले यो प्रकाशनसंस्था छोटो अवधिमा सर्वाधिक बालपुस्तक छापे प्रकाशनसंस्थाको रूपमा देखा परेको छ । सानो र सस्तो हुनु यस संस्थाबाट प्रकाशित बालपुस्तकका विशेषता हुन् । बालपुस्तकहरूको प्रकाशनमा संलग्न अरू मुख्य संस्थाहरू हुन्- हिमाल एसोसिएसन अन्तर्गतको बालसाहित्य प्रवर्द्धन केन्द्र (बालसंसार) र रातो बङ्गला स्कूल । यी दुवै संस्थाले स्तरीय बालपुस्तकको प्रकाशनमा ध्यान दिएका छन् । विशेषगरी बालसंसारले बालपुस्तकको विस्तार, विकास र प्रवर्द्धनका लागि

थालेका कार्यहरू महत्त्वपूर्ण देखिन्छन् । देशका विभिन्न स्थानमा बालपुस्तकहरूको प्रदर्शनी, बालपुस्तकको बजार व्यवस्थापन र वितरण कार्यमा यस संस्थाको निर्वाह गरेको भूमिका उल्लेखनीय छ । यस संस्थाले पनि करिब तीन दर्जन बालपुस्तक प्रकाशित गरिसकेको छ । पछि आएर यस संस्थाको सक्रियता केही घटेको देखिन्छ । रातो बङ्गला स्कुलले पनि नेपाली भाषामा प्रकाशित गरेको बालपुस्तकहरूको सङ्ख्या ३१ रहेको छ । यसले विशेषतः विश्वबालसाहित्यका उत्कृष्ट कृतिहरूलाई नेपाली बालपाठकसमक्ष पुऱ्याउन गरेको प्रयास स्तुत्य छ ।

नेपाली बालपुस्तकको प्रकाशनको कुरा गर्दा उल्लेख गर्नेपने नाम हो-रूम टु रीड । अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाका रूपमा पुस्तकालयको प्रवर्द्धनसँगै यस संस्थाले पछिल्लो चरणमा बालपुस्तकको प्रकाशनमा देखाएको रुचि महत्त्वपूर्ण छ । यस संस्थाले अहिलेसम्म ६३ (बालबालिकाद्वारा लिखितसमेत) वटा बालपुस्तक प्रकाशित गरिसकेको छ । विषयवस्तु, चित्र, साजसज्जा र मुद्रणका दृष्टिले यस संस्थाले प्रकाशित गरेका पुस्तकहरू राम्रा छन् । सम्पादन गरेर मात्र छापिने हुनाले पुस्तकहरू तुलनात्मक रूपमा राम्रो हुनु स्वाभाविक हो । तर यी पुस्तक मूल्यका दृष्टिले महङ्गा छन् ।

यसबाहेक पनि नेपाली बालपुस्तकको प्रकाशनमा अहिले धेरै प्रकाशनसंस्थाहरू देखिएका छन् । तर ती सबै साँच्चै नै बालसाहित्यको विकासका लागि योजनाबद्ध रूपमा आएका हुन् कि त्यसै बालपुस्तकको बजार बढेको देखेर आकर्षित भएका हुन् भन्ने कुरा भने भविष्यले नै बताउँछ ।

३. 'मेरो सानो साथी' कृतिको लेखकबारे राखिएको जिज्ञासा र स्पष्टोक्ति
३.क 'मेरो सानो साथी'को लेखक को ?

- प्रमोद प्रधान

अबेरसम्म सुत्ने बानी
हुँदैहैन राम्रो
चाँडै सुत्ने, चाँडै उठ्ने
बानी धेरै राम्रो ।
(‘चाँडै सुत्ने, चाँडै उठ्ने’बाट)

तोकिएको ठाउँमा थुक्ने
सभ्य बन्नुपर्छ
राम्रो नियम मान्नुपर्छ
शिष्ट हुनुपर्छ ।
(‘सबैले छाड्नेपर्छ’बाट)

माथिका दुई बालकविता **मेरी सानो साथी** बालकवितासङ्ग्रहबाट लिइएका हुन् । तर, यसका कवि को हुन् ? म अन्योलमा परेको छु । **मेरी सानो साथी**को २०४३ मा प्रकाशित पहिलो संस्करणको सङ्ग्रहमा गीत र चित्र दुवै कुलमान सिंहको लेखिएको छ । तर २०५७ जेठमा निस्केको तेस्रो संस्करणमा चित्र कुलमान सिंह भण्डारीको र गीत श्यामप्रसादको भनिएको छ ।

मैले लेखेको पुस्तक **नेपाली बालसाहित्यको इतिहास** (२०५७) को पृष्ठसङ्ख्या ४४ मा **मेरी सानो साथी**लाई मैले कुलमान सिंहकै रचनाको रूपमा उल्लेख गरेको छु । तर सोही पुस्तकलाई अद्यावधिक गर्ने क्रममा **मेरी सानो साथी**को तेस्रो संस्करण काठमाडौँको कुनै एक पसलबाट किनेर ल्याएपछि मलाई समस्या परेको छ । यथार्थ के हो - म जान्न इच्छुक छु र नेपाली बालसाहित्यमा रुचि राख्ने सबैका लागि यो चासोको विषय भएको छ ।

मेरी सानो साथीको दुवै संस्करणमा आवरण चित्र फरक भए पनि पुस्तकको नाममा प्रयोग भएका अक्षरहरू उस्तै छन् । पहिलो संस्करण प्रारथमिक सामग्री एकाइ पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यक्रम निरीक्षण विकास केन्द्र हरिहरभवन पुल्चोकद्वारा प्रकाशित भएको हो भने

तेस्रो संस्करणको प्रकाशक साहित्य सेवा सदन काठमाडौं रहेको छ । दुवै संस्करणमा भित्री चित्रहरू एकै छन् । दुवै सङ्ग्रहमा १५ बालकविता/गीत रहेका छन् र सबैका शीर्षक उस्तै छन् । यसो हुँदाहुँदै पनि एउटै पुस्तकको लेखक दुई संस्करणमा बेग्लाबेग्लै कसरी हुन पुगे ? यो आश्चर्यको विषय बनेको छ ।

र, सबैभन्दा आश्चर्यको विषय दुवै लेखक नेपाली बौद्धिक समुदायका परिचित एवम् प्रतिष्ठित व्यक्तित्व हुन् । अहिले कुलमान सिंह हामीबीच हुनुहुन्न । त्यसले गर्दा समस्या र अन्योल बढ्न पुगेको छ । श्यामप्रसादद्वारा तेस्रो संस्करणमा लेखकको भनाइ भनी प्रस्तुत कुराहरूमा पनि यसबारे केही उल्लेख नगरिनु अर्को अनौठो विषय भएको छ । त्यसमा उहाँले लेख्नुभएको छ : यो पुस्तक २०४३ सालमा पहिलो पटक २ हजार प्रति परीक्षणको निम्ति प्रकाशित गरिएको थियो । २०४४ सालमा दोस्रो पटक २० हजार प्रति प्रकाशित गरियो । दुवै पटक सरकारको शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालयको प्राथमिक शिक्षा परियोजनाअन्तर्गत प्रकाशित भएका थिए । अहिले आफ्नै साहित्य सेवा सदनबाट तेस्रो पटक ३ हजार प्रति प्रकाशित गरिएको छ । मेरा अहिलेसम्मका प्रकाशित पुस्तकहरूमध्ये सबैभन्दा बढी प्रति छापिएको यही नै हो ।

श्यामप्रसादज्यूले लेखकको भनाइ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको कुराले सङ्ग्रहको पहिलो संस्करण २०४३ सालमा सरकारी निकायद्वारा प्रकाशित भएको बताउँछ तर कसको नाममा किन छापियो भन्नेबारे एक शब्द पनि उल्लेख गर्दैन । कुलमान सिंहद्वारा **बालबालिकालाई चित्र सिकाउने पुस्तक** (२०५५) को भूमिका लेख्ने क्रममा वरिष्ठ बालसाहित्यकार कृष्णप्रसाद पराजुलीले लेख्नुभएको छ : साहित्यमा पनि श्री भण्डारीका विभिन्न लेखरचना पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित हुँदै आएका छन् र पुस्तकका रूपमा पनि मेरी सानी साथी र मेरा कलाकार गुरुहरू प्रकाशित छन् । यसरी मेरी सानी साथीलाई कुलमान सिंहकै रचना मानेर पढ्ने बालबालिका, बालसाहित्य समीक्षक र बालसाहित्यमा रुचि राख्ने व्यक्तिहरूले तेस्रो संस्करणमा अर्को व्यक्तिको नाम देख्दा प्रश्न उठ्नु र उठाउनु स्वाभाविक हो ।

मेरा मनमा उठेका यी प्रश्नहरूको जवाफ सम्बद्ध क्षेत्रबाट र यसै पत्रिकामार्फत पाउने आशामा छु । इतिहासलाई स्पष्ट र पारदर्शी बनाउन आवश्यक भएकाले मेरो जिज्ञासालाई अन्यथा लिइने छैन भन्ने विश्वाससमेत राखेको छु (नेपाल समाचारपत्र, २०५९ असार १) ।

३.ख पुस्तकको लेखकमा अलमल !

- श्यामप्रसाद

मैले आफ्ना रचनामा कुनै कमी-कमजोरी फेला पर्दा कृपया थाहा दिने गर्नुहोला भनी आफ्ना प्रिय पाठकहरूसँग बेला-बेलामा अनुरोध गर्दै आएको छु । जस्तै-सेवा सदनमा आउनेहुनेहरूमा लेखको आखिरीमा यसरी लेखेको छु : मैले विर्सेका र अरूले सम्झनु भएका सेवा सदनसम्बन्धी उल्लेख्य कुराहरू केही छन् भने प्रिय पाठकहरूले मलाई सूचित गर्नुहुनेछ भनी अनुरोध गर्दै लेखलाई यहीं समाप्त गर्छु । (आजको मनकामना, २०५८ पुस १९)

मेरो अनुरोध प्रायः खेर जाने गरेको थियो । तर यसपाली यस्तो मित्र फेला पर्नुभयो, जसले लगाउनु भएको गुन म बाँचुञ्जेलसम्म बिर्सन सकिदैन । उहाँ हुनुहुन्छ- प्रमोद प्रधान । उहाँले यही असार १ गतेको **नेपाल समाचारपत्र** दैनिकमा मेरो सानी साथीको लेखक को ? भन्ने लेख लेखेर महत्त्वपूर्ण प्रश्न अघि सार्नुभयो । **मेरी सानी साथी**को पहिलो र दोस्रो संस्करणमा लेखक कुलमान सिंह हुनु र तेस्रो संस्करणमा श्यामप्रसाद हुन पुग्न साँच्चि नै अचम्म लाग्ने कुरा हो । आफू यस पुस्तकको लेखक नभएको भए म पनि जिल्लाराम नै पर्ने थिएँ । त्यस्तो किन भएको होला भनी कारण थाहा पाउन खोज्यें ।

प्रमोदज्यूको लेख पढ्ने बित्तिकै मैले आफ्नो गल्ती थाहा पाइहालें । लेखकको भनाइमा मैले यसबारे केही उल्लेख नै गरेको रहेनछु । वास्तवमा मैले त्यहाँ यसबारेको रहस्य अवश्य खोल्दिनुपर्थ्यो । तर **कुलमानसिंहको सम्झना** शीर्षक मेरो लेख (**नौलो कोसेली** सामयिक सङ्कलन १८, २०५७ असोज र आफ्नै पुस्तक **अनुभवहरूको सजीव प्रस्तुति**, २०५८ जेठ ८ गोकुलप्रसाद जयन्ती) मा भने यसबारे उल्लेख रहेछ । सो उल्लेख भएको अनुच्छेद यहाँ उद्धृत गरेर **नेपाल समाचारपत्र**का पाठकहरूका सामु अघि सार्छु :

कुलमानले बनाउनुभएका चित्रहरू साहित्य सेवा सदनबाट प्रकाशित **साहित्य तथा स्वास्नीमाच्छे**, अन्य संस्थाका **इन्द्रेणी**, **नौलो कोसेली**, **प्रयास**, **प्रलेस**, **मूर्च्छना**, **रातो थुँगा**, **शुद्धखला** र **शुभारम्भ** आदि प्रगतिशील पत्रिकाका गातामा पनि छापिएका छन् । मेरा निकै पत्रिकाका गाताहरूमा पनि उहाँले बनाउनुभएका चित्रहरू छन् । जस्तै-**आर्थिक अवस्था कसरी सपार्ने ?**, **कार्यशैलीबारे**, **हजुरबा**, **हजुरआमा**, **पेट बोकेको बेलामा** (यो भूमिगत बेलामा हाम्रो समूहभित्र फिजाइएको रचना हो) । **प्रेम र विवाहका विषयमा**, **मेरी सानी साथी**, **शिक्षासम्बन्धी दुई/चार कुरा** र **हामी हुन्छौँ बलियोमा त**

गाताहरूमा मात्र नभएर पृष्ठपिच्छे उहाँले बनाउनु भएका चित्रहरू छन् । यी दुवै पुस्तकहरू बालगीतका सङ्ग्रह हुन् । **मेरी सानी साथी** मेरो सबैभन्दा बढी प्रति छापिएको पुस्तक हो । अहिलेसम्म यसको पच्चीस हजार प्रति प्रकाशित भइसकेको छ । यसको पहिलो र दोस्रो संस्करण कुलमानको नाउँबाट छपाइएको थियो । त्यसवेला गुप्तवासमा भएकोले सरकारबाट प्रकाशित गराउन र पारिश्रमिक लिन जान वा वारिस पठाउन मिल्दैनथ्यो ।

यथार्थ चाहिँ माथि भनिएकै कुरा हो । तर, सो कुरा नखुलेको बेलामा **मेरी सानी साथी**लाई कुलमानको पुस्तक मानेर प्रमोद प्रधानले वा कृष्णप्रसाद पराजुलीले अथवा अरु कसैले पनि केही विराम गर्नुभएको छैन । पछिल्लो संस्करणमा रहस्य खोलिदिनुपर्ने कर्तव्यमा म चुकेर नै सबैलाई आश्चर्यको विषय बनिरहेको हो । अब, यो लेख पढ्नु भएपछि सबै जना अवश्य नै स्पष्ट हुन पुग्नुहोला र 'ए त्यसो पो रहेछ !' भन्ने निष्कर्ष निकाल्नु होला भन्ने मलाई पूरै विश्वास छ ।

मैले प्रमोद प्रधानको जिज्ञासालाई अलिकति पनि अन्यथा ठानेको छैन । बरु म त उहाँको गुनको ऋणी बन्न पुगेको छु । मेरो रचनामा पछि पनि कुनै त्रुटि पाउनुहुँदा शतप्रतिशत निर्धक्क भएर यसैगरी औल्याइदिने कृपा गर्नुहोला भनी अनुरोध गर्दै हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । उहाँकै सल्लाह मानेर मैले यो लेख **नेपाल समाचारपत्र**लाई नै पठाएको हुँ (**नेपाल समाचारपत्र, २०५९ असार २२**) ।